Дацкевич В'ячеслав Сергійович,
здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти,
спеціальність «Облік і оподаткування»;
Міняйло Вікторія Петрівна,
кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансового аналізу та аудиту;
Державний торговельно-економічний університет

КОРУПЦІЙНІ РИЗИКИ У ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЛЯХ

Публічні закупівлі є ключовим елементом державного управління, що забезпечує ефективне використання бюджетних коштів. В Україні щорічно через систему публічних закупівель розподіляється значна частина державних ресурсів, що становить близько 15-20% ВВП. Однак, корупція в цій сфері залишається однією з найбільших проблем, призводячи до втрат у мільярди гривень. За даними Transparency International, Україна посідає 104-те місце в Індексі сприйняття корупції 2024 року, з особливим акцентом на вразливість сфери закупівель через воєнний стан та економічні виклики. Актуальність теми зумовлена необхідністю мінімізації ризиків для підвищення прозорості та ефективності.

Метою публікації визначається проаналізувати корупційні ризики у публічних закупівлях, їх види, фактори та наслідки, а також запропонувати механізми запобігання. Завдання - визначити теоретичні основи, класифікувати ризики, оцінити вплив та надати рекомендації. Методи дослідження: аналіз нормативно-правової бази, вивчення звітів антикорупційних органів та наукових публікацій.

Корупція в публічних закупівлях визначається як зловживання службовим становищем з метою отримання неправомірної вигоди, що включає хабарництво, конфлікт інтересів та маніпуляції процедурами. Згідно з Законом України "Про публічні закупівлі" від 25.12.2015 № 922-VIII, закупівлі мають бути прозорими, конкурентними та ефективними. Нормативна база також охоплює Закон "Про запобігання корупції" від 14.10.2014 № 1700-VII, який встановлює механізми виявлення ризиків.

Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК) ідентифікує корупційні ризики як потенційні можливості для зловживань на етапах планування, проведення тендерів та виконання договорів. Під час воєнного стану, введеного в 2022 році, ризики посилюються через спрощені процедури, передбачені Постановою КМУ № 1178 від 12.10.2022, що дозволяють прямі договори та електронні каталоги, але створюють вразливості для змов.

НАЗК виділяє 25 типових корупційних ризиків, серед яких найпоширеніші: завищення очікуваної вартості та обсягів закупівлі, штучне розділення предмету для уникнення конкуренції, дискримінаційні умови

тендерної документації, необґрунтоване застосування переговорної процедури, упередженість при оцінці пропозицій, вимагання паперових документів чи зразків, необґрунтовані зміни до договорів, недопостачання товарів/робіт/послуг та приймання неякісної продукції.

Детальніша класифікація охоплює кілька ключових категорій. Хабарництво передбачає надання неправомірної вигоди за вплив на рішення, наприклад, для забезпечення перемоги в тендері. Конфлікт інтересів виникає через особисту зацікавленість посадовців у певних постачальниках. Маніпуляції документацією включають створення специфічних вимог, таких як укрупнення предмету закупівлі, для просування одного учасника. Непрозорість проявляється у приховуванні інформації про тендери, що обмежує доступ до конкуренції. Фіктивні конкурси організовуються через змову з "підставними" учасниками, які не мають наміру вигравати. Зловживання становищем полягає у використанні владних повноважень для створення переваг певним сторонам. Підробка документів пов’язана з фальсифікацією даних для участі в тендерах чи виконання договорів. Технічні вразливості стосуються маніпуляцій у системах, таких як ProZorro, через недоліки в їхній роботі чи захисті.

Під час воєнного стану додаються ризики подання пропозицій за завищеною ціною, зловживання каталогами, "штучні перепони" для фаворитів, прямі договори без обґрунтування та відсутність оскаржень. Приклади: завищення вартості медичних засобів чи дроблення лотів для прямих угод.

Аналіз факторів корупційних ризиків у публічних закупівлях в Україні показує, що вони зумовлені комплексом системних і людських чинників. Серед ключових факторів – недоброчесність посадовців, яка є основним стимулом для зловживань, таких як змова з постачальниками чи фаворитизм. Дискреційні повноваження замовників дозволяють значну свободу в плануванні тендерів, формуванні документації та оцінці пропозицій, що створює можливості для маніпуляцій. Відсутність ефективних систем внутрішнього контролю в організаціях, включаючи відсутність аудитів, ризик-менеджменту та розподілу обов’язків, сприяє концентрації влади в одних руках і знижує нагляд. Неконкурентні процедури, як необґрунтоване застосування переговорів чи прямих договорів, зменшують прозорість і конкуренцію. Можливість особистих контактів між посадовцями та учасниками, наприклад, через вимагання паперових документів, відкриває шлях для хабарів. Під час воєнного стану спрощені процедури, введені Постановою КМУ № 1178, посилюють ризики через скорочені терміни, відсутність апеляцій та зловживання електронними каталогами. Крім того, слабкість антикорупційних органів, складність правової системи та низька прозорість фінансового управління додають до факторів, як зазначається в звітах НАЗК та наукових публікаціях.

Для ефективного запобігання корупційним ризикам у публічних закупівлях необхідно застосовувати комплексний підхід, який охоплює законодавчі, організаційні, технологічні та суспільні заходи. На законодавчому

рівні важливо вдосконалити нормативну базу, зокрема адаптувати її до стандартів Європейського Союзу, які передбачають чіткіші правила та суворіші санкції за порушення. Наприклад, запровадження механізмів інноваційних партнерств, як це практикується в ЄС, може сприяти більшій прозорості та конкуренції. Крім того, необхідно переглянути Постанову КМУ № 1178, яка регулює закупівлі в умовах воєнного стану, щоб усунути можливості для зловживань, таких як необґрунтовані прямі договори чи використання електронних каталогів без належного контролю. Посилення відповідальності за корупційні дії, включаючи кримінальні санкції, також є важливим кроком для стримування потенційних порушників.

На організаційному рівні необхідно впроваджувати регулярне навчання для посадовців, які відповідають за закупівлі, щоб підвищити їхню компетентність у питаннях антикорупційних стандартів та етики. Створення спеціалізованих антикорупційних комітетів у державних органах дозволить здійснювати внутрішній моніторинг та своєчасно виявляти ризики. Важливо також забезпечити чіткий розподіл обов'язків між учасниками процесу закупівель, щоб уникнути конфлікту інтересів. Наприклад, особа, яка готує тендерну документацію, не повинна брати участь у виборі переможця.

Технологічний аспект відіграє ключову роль у зменшенні корупційних ризиків. Система ProZorro, запроваджена в Україні, уже довела свою ефективність у підвищенні прозорості, але потребує подальшого вдосконалення. Зокрема, автоматизація процесів, таких як перевірка пропозицій чи аналіз цін, може мінімізувати людський фактор і, відповідно, можливості для маніпуляцій. Впровадження штучного інтелекту для виявлення аномалій у закупівлях, наприклад, завищених цін чи невідповідностей у документації, є перспективним напрямом. Крім того, важливо забезпечити захист даних у системі ProZorro від несанкціонованого доступу чи технічних маніпуляцій.

Значну роль у запобіганні корупції відіграє громадський контроль. Залучення неурядових організацій, журналістів та активістів до моніторингу закупівель сприяє виявленню порушень та підвищенню підзвітності. Платформи, такі як DoZorro, дозволяють громадськості аналізувати тендери та повідомляти про підозрілі випадки. Для посилення цього механізму необхідно забезпечити захист викривачів корупції, щоб заохотити громадян повідомляти про порушення без страху переслідувань.

Міжнародна співпраця також є важливим інструментом. Обмін досвідом із країнами, які мають ефективні системи публічних закупівель, такими як країни ЄС, може допомогти Україні адаптувати кращі практики. Наприклад, впровадження європейських стандартів оцінки пропозицій або використання централізованих закупівельних агенцій може зменшити корупційні ризики. Співпраця з міжнародними організаціями, такими як Transparency International, сприяє розробці рекомендацій та моніторингу реформ.

Нарешті, важливим є підвищення рівня довіри суспільства до системи закупівель. Це можливо через регулярне звітування про результати тендерів, публікацію детальної інформації про витрати та залучення громадськості до обговорення реформ. Комплексний підхід, який поєднує ці заходи, дозволить значно знизити корупційні ризики та підвищити ефективність використання бюджетних коштів.

Корупційні ризики у публічних закупівлях продовжують становити серйозну загрозу для економічної стабільності та розвитку України, особливо в умовах триваючого воєнного стану, який ускладнює контроль і посилює вразливості через спрощені процедури. Аналіз теоретичних основ, видів ризиків, факторів і наслідків показує, що основні проблеми пов'язані з маніпуляціями на етапах планування, проведення тендерів та виконання договорів, такими як хабарництво, конфлікти інтересів, штучне розділення лотів і необґрунтовані зміни до угод. Ці ризики призводять не лише до прямих фінансових втрат бюджету, оцінюваних у мільярди гривень щорічно, але й до зниження якості товарів і послуг, обмеження конкуренції на ринку, соціальної напруги та підриву довіри до державних інституцій. Порівняння з практиками Європейського Союзу підкреслює, що відсутність жорсткого моніторингу та недостатня цифризація в Україні посилюють ці проблеми, тоді як у розвинених країнах подібні ризики мінімізуються завдяки прозорим механізмам і суворій відповідальності.

Для подолання цих викликів необхідні комплексні рекомендації, спрямовані на посилення контролю, впровадження сучасних технологій і підвищення рівня освіти серед учасників процесу закупівель. Зокрема, удосконалення законодавства шляхом адаптації до європейських стандартів, автоматизація систем на кшталт ProZorro з використанням штучного інтелекту для виявлення аномалій, регулярне навчання посадовців та активне залучення громадськості до моніторингу можуть суттєво знизити корупційні прояви. Крім того, міжнародна співпраця з організаціями на зразок Transparency International дозволить запозичити кращі практики та забезпечити незалежний аудит реформ.

Перспективи подальших досліджень включають глибше вивчення впливу цифровізації на корупційні ризики, зокрема аналіз ефективності нових технологій у реальних умовах воєнного часу, оцінку впливу спрощених процедур на економіку та розробку моделей прогнозування ризиків на основі даних з ProZorro. Такі дослідження сприятимуть формуванню більш стійкої системи публічних закупівель, яка забезпечить ефективне використання ресурсів і сприяє відновленню країни.

Список використаних джерел

1. НАЗК. Типові корупційні ризики в публічних закупівлях. URL: https://antycorportal.nazk.gov.ua/uploads/Typovi-koruptsijni-ryzyky-v-publichnyh-zakupivlyah-2.pdf

2. Корупційні ризики в публічних закупівлях під час воєнного стану. URL: https://nazk.gov.ua/uk/uk/koruptsijni-ryzyky-v-publichnyh-zakupivlyah-pid-chas-voyennogo-stanu-rekomendatsiyi-nazk/

3. НАЗК. Топ-25 типових корупційних ризиків. URL: https://dpss-ks.gov.ua/wp-content/uploads/2023/07/nazk-top-25-tipovih-korupcijnih-rizikiv-pid-chas-derzhavnih-zakupivel.pdf

4. Корупційні ризики в публічних закупівлях. URL: http://lsej.org.ua/9_2024/62.pdf

5. Transparency International Ukraine. Аналіз корупційних ризиків у системі публічних закупівель України. URL: https://ti-ukraine.org/research/analiz-koruptsiynyh-ryzykiv-u-systemi-publichnyh-zakupivel-ukrayiny/